

УДК 371.13

Коваленко Лариса Василівна – завідувач відділу методики викладання української мови та літератури, мов національних меншин і зарубіжної літератури комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти»

E-mail: Larisacowalenko@yandex.ua

СУТНІСТЬ І КОМПОНЕНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. Статтю присвячено проблемі визначення сутності та компонентів професійної компетентності вчителя української мови та літератури з метою реалізації компетентнісного підходу в системі післядипломної педагогічної освіти, спрямованого на розвиток професійної педагогічної компетентності як інтегральної фахово-особистісної якості. Проаналізовано різні підходи науковців щодо визначення суті поняття професійної компетентності вчителя-філолога та його складових. Визначено стратегічні напрями проведення формувальних експериментів на підставі моделювання загальнопедагогічних та спеціальних компетенцій вчителів української мови та літератури з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних параметрів дослідження.

Ключові слова: професійна компетентність вчителя української мови та літератури; компетенції; моделювання.

Kovalenko Laryssa – Head teacher of the Ukrainian language and literature methodology, the minority languages and world literature in the Communal Higher Education Establishment «Vinnytsia Academy of Higher Education»

E-mail: Larisacowalenko@yandex.ua

ESSENCE AND COMPETENCE OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE TEACHERS

Annotation. This article is devoted to the problem of the definition of essence and components of the Ukrainian language and literature teachers' professional competence with the aim of realization the competence approach in the post-graduated education aimed at the development of the professional pedagogical competence as an integrated professional and personal quality. It was analysed the different scientific approaches to determination of the essence of the professional philological competence concept and its components. It was identified the strategic direction of the modeling of simulation experiments on the basis of general and specific components of the Ukrainian language and literature teachers based on the objective and subjective study parameters.

Key words: *professional pedagogical competence of Ukrainian language and literature teachers; modeling.*

Вступ. Сучасні цивілізаційні процеси докорінно змінюють суспільну свідомість і мораль. Визначаються нові пріоритети, поширюються в освітянській практиці гуманістично зорієнтовані парадигми і технології. Реалізація цих стратегій належить вчителю, праця якого в сучасних реаліях значно ускладнюється, оскільки задаються й нові цільові, змістові та методичні орієнтири. Гарантом ефективної професійної діяльності вчителів є високий рівень професійної компетентності.

У зв'язку з затвердженням Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341 Національної рамки кваліфікацій продовжується оновлення цілей та перегляд завдань як професійної підготовки, так і розвитку професійної компетентності сучасних педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти (ППО) на засадах компетентнісного підходу. Більшість зарубіжних і вітчизняних учених однак не визначили мети підвищення кваліфікації педагогічних кадрів як основи неперервної освіти – розвиток та вдосконалення педагогами своєї професійної компетентності протягом життя та діяльності.

Аналіз досліджень. Упродовж останнього десятиліття з'явилася низка праць, які стосуються шляхів формування та подальшого розвитку компетентності вчителів української мови та літератури (УМЛ). Аналіз наукових джерел з педагогіки, психології, дидактики, лінгвістики, лінгводидактики та інших наук свідчить про суттєві дослідження вчених щодо професійної педагогічної компетентності, зокрема вчителя УМЛ: психолого-педагогічної та методичної (О. Глузман, Л. Карпова, А. Радченко, С. Сисоєва, М. Степко, А. Трофименко, Є. Варбан та ін.); філологічної та лінгвістичної компетенцій, які стосуються окремих аспектів мови: О. Колодич (мова як діяльність: спілкування, вербальна комунікація, мовлення), М. Пентиліук (мовленнєва діяльність як система мовленнєвих дій); С. Єрмоленко (поєднання комунікативно-суспільної та індивідуально-психічної сфер діяльності), Л. Скуратівський (мовленнєвий розвиток як основа комунікативної компетентності); О. Семенов (професійна компетентність вчителя української мови та літератури як інтегральна особистісна якість); О. Кучерява (формування дискурсивної компетенції студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів); А. Лановенко (інформаційно-комунікаційна компетентність вчителя-філолога); В. Сидоренко (професійна компетентність вчителя української мови і літератури в контексті впровадження компетентнісно зорієнтованого підходу); І. Халимон (професійна компетентність вчителя-філолога як результат оволодіння фахівцем професійними компетенціями); С. Корнієнко (сутність і основні характеристики

лінгвістичної компетентності); Д. Хаймс (питання змісту і структури комунікативної компетенції); Л. Грейс (сутність філологічної компетентності).

Мета статті – визначення стратегічних напрямів проведення формувальних експериментів на підставі моделювання загальнопедагогічних (базових) і спеціальних компетенцій вчителів української мови та літератури з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних параметрів дослідження. Одним із головних завдань розвитку професійної компетентності вчителя УМЛ є визначення її сутності та компонентів.

Результати дослідження. Дискурс напрацювань вітчизняних і зарубіжних учених із визначення сутнісної характеристики означеного поняття буде більш результативним, якщо узагальнити підходи науковців до тлумачення поняття «професійна компетентність вчителя української мови та літератури». За матеріалами сучасних наукових досліджень розглянуто ряд формулювань сутності та компонентів професійної компетентності вчителів УМЛ, а саме:

- професійна компетентність учителя української мови та літератури – це «інтегральна особистісна якість, що включає педагогічну, психологічну, лінгвістичну, мовну, комунікативну, фольклорну, літературну, етнокультурознавчу, методичну, інформаційну, дослідницьку компетенції й виявляється на високому рівні готовності філологів до педагогічної діяльності» [1, с. 38];

- професійна компетентність вчителя-філолога є «результатом оволодіння фахівцем професійними компетенціями – загальнокультурною, педагогічною, психологічною, лінгводидактичною, навчально-пізнавальною, комунікативною (до складу якої входять мовна (лінгвістична), мовленнєва, соціокультурна)» [2, с. 15];

- педагогічна компетентність учителя-філолога – «категорія педагогічної науки та особистісної інтегративної характеристики суб'єкта навчання, який володіє сукупністю знань, умінь і навичок цілепокладання, цілездійснення навчальної діяльності, має певний досвід її організації й аналізу результатів із визначенням розвитку» [3, с. 18];

- словесник-майстер – це «педагог компетентний, знаючий, обізнаний, здатний в умовах післядипломної педагогічної освіти до розвитку педагогічної майстерності за індивідуальною освітньою траєкторією. Від набутого і вдосконаленого в системі післядипломної педагогічної освіти рівня професійно-педагогічної компетентності, професійної відповідальності вчителя-словесника, його художньо-педагогічної творчості та ініціативи безпосередньо залежить формування нового громадянина держави з активною життєвою позицією, високою мовно-літературною освіченістю, багатою мовною картою світу» [4];

- система ціннісно-світоглядних орієнтирів учителя української мови і літератури – це оволодіння суспільно-соціальними цінностями педагогічної професії (загальнопедагогічні орієнтації), які сприяють розвитку особистості дитини як головної педагогічної цінності, її інтелектуальних можливостей та творчих здібностей. Це самореалізація вчителя у професійно-педагогічній діяльності (особистісно-розвивальні орієнтації), скеровані на предметно-викладацьку діяльність учителя-словесника (предметно-діяльнісні орієнтації), пов'язані з особливостями педагогічної професії (професійно-прагматичні орієнтації) [5].

Висловлені міркування підкреслюють складність і багатогранність поняття «професійна компетентність вчителя української мови та літератури». Однак, у наведених тлумаченнях простежується спільна змістова основа, з якої можна зробити висновок, що компетентним є вчитель-філолог, який володіє достатніми теоретичними знаннями в галузі «Мови та літератури», має належний рівень знань, умінь і навичок з методики здійснення філологічної професійної діяльності в поєднанні з мотиваційною складовою, психологічними особистісними якостями, емоційно-ціннісними орієнтирами та національними переконаннями, сформованими в процесі освіти і самоосвіти, інтелектуально розвинений та всесторонньо обізнаний в сучасних інформаційно-комунікаційних та інших технологіях навчання та викладання.

Отже, аналіз літератури та власний досвід роботи дають можливість стверджувати, що професійна компетентність вчителя УМЛ є інтегральною особистісною якістю, яка включає сукупність професійних компетенцій і об'єднує в собі теоретичні характеристики (знання), практичні (вміння, навички, досвід) і особистісні характеристики (якості, здібності), подальший розвиток яких здійснюється в процесі практичної педагогічної діяльності та під час підвищення кваліфікації в системі ППО із застосуванням сучасних навчальних технологій.

Професійну мовно-літературну компетентність учителя УМЛ можна охарактеризувати як: 1) здатність фахівця відповідати вимогам професії в сучасному світі; 2) бездоганно володіти нормами сучасної літературної мови, бути лінгвістично освіченим, з добре розвиненим мовним чуттям; 3) виявляти належні особистісні якості та високий рівень мовної культури в ситуаціях професійного спілкування з учнями, вчителями, батьками; 4) демонструвати знання фахової термінології, лінгвістично правильно використовувати терміни в усному й письмовому професійному мовленні; 5) виявляти широку ерудицію, знання теорії, історії, етапів формування і розвитку мови та літератури, персоналій, обізнаність із творами вітчизняного та світового письменства, перекладною літературою; 6) вміти користуватися словниками різних

типів, граматики, довідниками, інтернет-ресурсами, електронними посібниками та ін.; 7) володіти власним арсеналом засобів підготовки учнів до контрольної оцінювальної діяльності, моніторингу, зовнішнього незалежного оцінювання тощо; 8) уміти створювати програмно-тематичні комплекси опанування матеріалу за традиційними та інноваційними технологіями навчання в сучасній школі тощо; 9) мати сталу внутрішню мотивацію та досвід самовдосконалення та саморозвитку, усвідомлюючи їх необхідність для подальшого професійного зростання; 10) успішно розв'язувати завдання навчання й виховання підростаючого покоління, готувати для суспільства випускника з бажаними психологічними якостями, морально-етичними принципами та почуттям свідомої національної самоідентифікації.

Моделювання системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників базується на запитах слухачів і передбачає таку структуру, при якій здійснюється науково-проблемний підхід, який передбачає інтеграцію різних розділів конкретної педагогічної професійної освіти. Так дидактична інтеграція в системі післядипломної педагогічної освіти (ППО) може бути компенсаторною (отримання нових знань), технологічною (розширення спектра умінь та навичок), інноваційно-практичною (освоєння нового та передового досвіду), творчою (розвиток творчого потенціалу учасників освітнього процесу) [1].

Моделювання процесу розвитку професійної компетентності вчителів УМЛ в системі післядипломної педагогічної освіти здійснюється з урахуванням восьми ключових компетенцій Європейської довідкової рамкової структури ключових компетентностей для навчання протягом життя, прийнятої в 2006 році, яка включає такі компоненти:

- спілкування рідною мовою;
- спілкування іноземними мовами;
- математична компетентність і базові компетентності в галузі науки і техніки;
- цифрова обчислювальна компетентність;
- вміння вчитися;
- соціальна і громадянська компетентності;
- ініціативність та підприємливість;
- культурна освіченість і виразність [2, с. 134-135].

Загальнопрофесійний (базовий) компонент професійної компетентності вчителя УМЛ включає наступні компетенції: педагогічну; психологічну; професійну комунікативну компетенцію, яка забезпечує процес педагогічного спілкування на уроці; дослідницьку; конструктивно-проектвальну; організаційну; творчу; здоров'язбережувальну; рефлексивну.

Спеціальні професійні компетенції вчителя УМЛ забезпечують

мовно-літературну та культурологічну освіту учнів у процесі класної і позакласної роботи з української мови та літератури. Спеціальний компонент компетенцій може бути представлений такими видами компетенцій: філологічною; методичною; україномовною професійною комунікативною компетенцією, яка включає мовну, соціокультурну, соціолінгвістичну, лінгвоукраїнознавчу; літературознавчу; лінгвістичну; інформаційну компетенції.

Таким чином, наведені вище складові професійної компетентності вчителя УМЛ свідчать про те, що в їх професіограмі тісно переплітаються компетенції педагога та філолога.

Аналіз сучасного стану сформованості професійної компетентності вчителя УМЛ і результати проведеного констатувального експерименту дають підстави для визначення найбільш значущих для дослідження часткових компетенцій вчителя УМЛ, а саме: педагогічної, психологічної, дидактичної, методичної, філологічної, лінгвістичної, комунікативної, лінгводидактичної, культурологічної, інформаційної, здоров'язберезувальної. Кожна з перерахованих компетенцій наповнюється відповідними професійними знаннями, навичками та вміннями, які в системі неперервної освіти повинні цілеспрямовано розвиватися в умовах, максимально наближених до реальної професійної діяльності вчителя УМЛ [3, с. 139-140].

Однак, з точки зору соціальної психології вченими (А. Маркова, Н. Кузьміна, І. Зимня, Л. Петровська, Л. Мітіна та ін.) все більше визначається педагогічна компетентність (зокрема комунікативна) як властивість особистості. Зокрема І. Зимня, визначає в структурі компетентності, поряд з усіма компетенціями, мотиваційний і емоційно-вольовий аспекти [4, с. 17, 34-42]. Це викликає підвищену увагу до дослідження шляхів здійснення не тільки об'єктивного, а й суб'єктивного підходу до розвитку професійної компетентності вчителів УМЛ в системі післядипломної педагогічної освіти.

Оскільки моделювання повинно включати всі об'єктивні й суб'єктивні параметри, що забезпечують надійність і достовірність дослідження, то до об'єктивних параметрів дослідження професійної компетентності вчителя УМЛ можна віднести філологічну, мовну або лінгвістичну, комунікативну, лінгводидактичну, культурологічну компетенції, до суб'єктивних же параметрів дослідження входять мотиваційний, емоційно-вольовий компоненти та система якостей особистості. Така модель професійної компетентності вчителя УМЛ, на наш погляд, максимально сприяє прояву перерахованих компетенцій у професійній діяльності та зумовлює вироблення цілісної стратегії формувальних експериментів, спрямованих на подальше дослідження та окреслення шляхів розвитку професійної компетентності вчителя в системі ППО (рис 1).

Сутність професійної компетентності вчителя УМЛ полягає в його здатності до ефективного формування перш за все мовної особистості учня. З огляду на це актуальним є розгляд питань розвитку філологічної компетенції як однієї з найважливіших. Під філологічної компетенцією G. Lin передбачає знання наукової термінології, знання світової історії і культури, країнознавчі знання, знання різних стилістичних прийомів, використовуваних для створення літературних текстів; вміння зіставляти і протиставляти мовні явища, виокремлювати з прочитаного або почутого головні ідеї та опорні поняття, виявляти зв'язок між фактами, подіями, поняттями; знаходити інформацію з історії та культури різних країн, складати план відтворення прочитаного або почутого, конспектувати прочитане або почуте, інтерпретувати прочитане або почуте згідно широкого або вузького контексту. Виходячи з даного визначення, філологічна компетенція включає наступні компоненти: лінгвістичний, загальногуманітарний, естетичний, стратегічний, інформаційний, особистісний, самоосвітній, а також культуру читання і естетичного сприйняття дійсності [5].

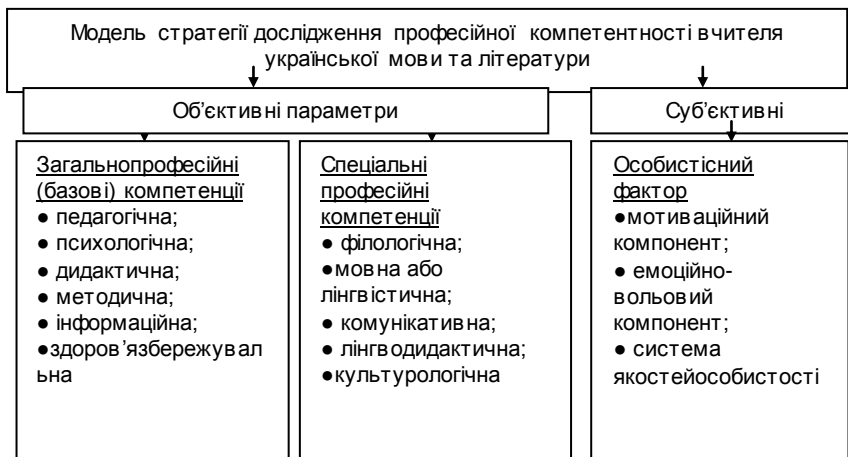

Рис. 1. Модель стратегії дослідження професійної компетентності вчителя української мови та літератури

Перспективою подальших досліджень є реалізація наміченої стратегії формувальних експериментів на основі моделювання професійної компетентності вчителів УМЛ з урахуванням всіх об'єктивних і суб'єктивних параметрів в наступних напрямках: 1) визначення особливостей розвитку філологічної та інших компетенцій вчителів УМЛ; 2) актуалізація та пошук психологічних механізмів

впливу на мотиваційну і емоційно-вольову сферу особистості вчителя УМЛ; 3) пошук інноваційних психолого-педагогічних умов, засобів, форм і методів розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури в системі післядипломної педагогічної освіти.

Література

1. Кулюткин Ю.Н. Образование взрослых как проблема междисциплинарного исследования: педагогические кадры / Кулюткин Ю.Н. // Информационный бюлетень. – 1977. – № 10. – С. 50-51.
2. Локшина О.І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): монографія / О.І. Локшина. – К.: Богданова А.М., 2009. – 404 с.
3. Семенов О.М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: монографія / Олена Миколаївна Семенов. – Суми: Мрія-1, 2005. – 404 с.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
5. Lin G. H. C. A Case Study of Seven Taiwanese English as a Foreign Language Freshman Non-English Majors' Perceptions about Learning Five Communication Strategies: A Dissertation Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy: Major Subject: Curriculum and Instruction / Lin Grace Hui-Chin. – Texas A&M University, May 2007. – 245 p.

Bibliography

1. Kulyutkin Yu.N. Education of adults as problem of interdisciplinary research: pedagogical shots // Informationsnyy byuleten. – 1977. – № 10. – S. 50-51 (in Russian)
2. Lokshyna O.I. Table of contents of school education in the countries of European Union: theory and practice (the second half of XX-is beginning of XXI of century): monohrafiya / O.I. Lokshyna. – K.: Bohdanova A.M., 2009. – 404 s. (in Ukrainian)
3. Semenoh O.M. Professional preparation of future teachers of Ukrainian and literature: monohrafiya / Olena Mykolayivna Semenoh. – Sumy: Mriya-1, 2005. – 404 s. (in Ukrainian)
4. Zimnyaya I.A. Key competenses are a new paradigm of result of education / I.A. Zimnyaya // Vyisshiee obrazovanie segodnya. – 2003. – № 5. – S. 34-42 (in Russian)
5. Lin G. H. C. A Case Study of Seven Taiwanese English as a Foreign Language Freshman Non-English Majors' Perceptions about Learning Five Communication Strategies: A Dissertation Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy: Major Subject: Curriculum and Instruction / Lin Grace Hui-Chin. – Texas A&M University, May 2007. – 245 p. (in English)